

mesi onun şiir sanatındaki kudretini göstermektedir. Bustânî ile Anistas el-Kermilî arasında basında birtakım edebî münazaralar da olmuş, Kermilî Abdülkâdir el-Mağribî ile olan münazaralarını da katarak bunları *Münâzara luğaviyye edebiyye beyne 'Abdillâh el-Bustânî ve 'Abdilkâdir el-Mağribî* adıyla kitap halinde yayımlamıştır (Kahire 1355/1936).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah el-Bustânî, *el-Bustân*, Beyrut 1927, I, 5-6; Serkis, *Mu'cem*, I, 560-561, 570; Yûsuf Esad Dağır, *Meşâdirü'd-dirâsâtî'l-edebiyye*, Beyrut 1956, II, 193-195; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mû'ellifin*, VI, 148-149; M. el-Bustânî, *es-Sel-sebîl*, Cünye 1968, s. 154-158; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî neş'etühü ve te'tavvûruhu*, Kahire 1968, II, 726-727; G. Avvâd, *Mu'cemü'l-mû'ellifin*, *Irâkıyyîn*, Bağdad 1969, I, 154; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), IV, 141; Ârif en-Nekedî, "el-Bustân", *MMİAdm.*, XI (1931), s. 183-187; el-Eb Anistas Mari el-Kermilî, "el-Bustân fi'l-mizân", a.e., s. 226-236; J. Abdel-Nour, "al-Bustânî, 'Abd Allâh al-Bustânî", *El² Suppl.* (Fr.), s. 159.

ALİ ŞAKİR ERGİN

BUSTÂNÎ, Butrus b. Bûlus

(بطرس بن بولس البستاني)

(ö. 1883)

Lübnanlı eğitimci,
dil âlimi ve ansiklopedi yazarı.

1819'da Beyrut'un Dibbiye kasabasının doğdu. Mârûnî bir aileye mensuptur. İlk tahsilini köyünde yaptı. Orta ve yüksek öğrenimini Aynivereka'da tamamladı. Yüksek öğrenimi sırasında Arap edebiyatı yanında Süryânîce, Latince, İtalyanca okudu; felsefe ve ilâhiyatla ilgilendi. İngilizce'yi ise kendi gayretiyle öğrendi. Mezun olduğu yüksek okula öğretmen tayin edildi. Daha sonra Beyrut'a gitti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'yı Suriye'den çıkarmak için Beyrut ve yöresini işgal eden İngilizler'in yanında tercüman olarak çalıştı. Bu görev onun hayatında bir dönüm noktası teşkil etti. Çünkü bu sırada İngilizler varlığıyla tanıştığı Amerikan misyonerleriyle dost oldu ve sonunda Protestan mezhebine girdi. Amerikalı misyonerlerle çalışan Dr. Cornelius Van Dyck'in Beyrut yakınlarında Abeyh'te açtığı okulda (1846) iki yıl öğretmenlik yaptı. 1848'de Beyrut'a dönerek 1862'ye kadar Amerikan konsolosluğunda tercüman olarak çalıştı. Bir taraftan da Dr. Ely Smith'in başlattığı Kitâb-ı Mukaddes'in Arapça'ya tercümesiyle meşgul oldu. Bu maksatla Yunanca ve İbrânîce'yi öğrendi. 1863'te Beyrut'ta Medresetü'l-vataniyye adıyla bir yüksek okul kurdu. Onun verimli ese-

ri sayılan bu okulda başta kendisi ve oğlu Selîm el-Bustânî olmak üzere tanınmış öğretmenler ders verdi.

Bu faaliyetleri yanında oğlu Selîm'in yardımıyla ilk gayri resmî Arapça gazete olan *Nefîru Sûriye* (1860) ile *el-Cinân* (1870) dergisini, ayrıca *el-Cenne* (1870) ve *el-Cüneyne* (1871) adlı gazeteleri çıkardı. Bunlarda ülkenin çeşitli sosyal, kültürel ve eğitim konuları ile ilgili makaleler yazdı. Halkı ve aydınları birliğe, beraberliğe, hoşgörü sahibi olmaya, eğitim ve öğretime ve ilmî konulara önem vermeye çağırdı.

Yurt içinde ve yurt dışında birçok ilmî kuruluşun ve hayır müessesesinin üyesi olan Butrus el-Bustânî, ülkenin millî, kültürel ve ahlâkî problemlerini isabetli bir şekilde değerlendiren eğitimci bir yazardır. Bu sebeple "el-muallim" lakabı ile tanınmıştır. Butrus el-Bustânî bir kalp krizi sonucu 1 Mayıs 1883'te Beyrut'ta öldü.

Eserleri. 1. *Dâ'iretü'l-ma'ârif*. Arapça'da modern usullerle kaleme alınan ilk ansiklopedidir. Sekiz sayfalık mukaddimesinde ansiklopedinin mahiyeti, muhtevası, kaynakları ve kullanış tarzı hakkında bilgi vermektedir. Eseri hazırlarken Hıdiv İsmâil Paşa'nın kendisine hediye ettiği nâdir eserler ihtiva eden geniş kütüphane başta olmak üzere Batı dillerindeki yeni ansiklopedilerden, eski ve yeni Arapça ve Batı dillerindeki eserlerden, ilmine güvendiği muhtelif şahıslardan faydalanmıştır. 1876'da yayımına başlanan eserin ilk cildini o sırada tahta çıkmış bulunan V. Murad'a ithaf etmiş, ilk altı cildini oğlu Selîm el-Bustânî'nin yardımıyla çıkarmış (1876-1882), VII. cildi tamamlayamadan ölmüştür. Eserin VII ve VIII. ciltlerini oğlu tamamlayarak yayımlamış (1883-1884), IX, X ve XI. ciltleri ise akrabalarından olan Emîn el-Bustânî ile Osmanlı Devleti Âyan Meclisi üyesi, ziraat ve ticaret nazırı Süleyman el-Bustânî yayımlamışlardır (1887-

1900). Eser bu şekilde ancak "Osmâniye" maddesine kadar gelebilmiştir. Zamanına göre önemli bir ansiklopedi olan *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'te genel kültür ve Arap-İslâm kültürü dışındaki maddelerin çoğunun Amerikalı misyonerler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Arap-İslâm kültürü ve medeniyetini ilgilendiren maddeler ise çeşitli kitaplardan özetlenerek alınmıştır. Büyük bir gayretin neticesi olan bu eserin bugün artık fazla bir değeri kalmamıştır (Ömer Ferruh, III, 300). Ayrıca eserin İslâmî konularda güvenilir bir kaynak olmadığı anlaşılmaktadır (bk. Enver el-Cündî, s. 267). 2. *Muhtû'l-Muhtî*. Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtî* adlı sözlüğünü esas alarak yeni bazı terimler ilâvesiyle hazırladığı Arapça'daki bu ilk modern sözlük iki cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut 1870). 3. *Kitrû'l-Muhtî* (I-II, Beyrut 1867-1871). *Muhtû'l-Muhtî*'in muhtasarıdır. Başta Brockelmann olmak üzere (IA, II, 824; GAL Suppl., II, 768) bazı kaynaklar sözlüğün adını "deniz damlası" anlamında *Kitrû'l-muhtî* şeklinde yazıyorlarsa da müellifin mukaddimede belirttiği gibi doğrusu *Kitrû'l-Muhtî*'tir. 4. *el-Hey'etü'l-ictimâ'iyye ve'l-mukâbele beyne'l-'avâ'idî'l-'Arabiyye ve'l-İfrensiyye* (Beyrut 1864). Araplar'la Batı toplumunun sosyal ve kültürel açıdan mukayese ve kritiğini konu alan bir eserdir. 5. *Siretü Es'ad eş-Şidyâk* (Beyrut 1860). Ahmed Fâris eş-Şidyâk'ın kardeşi olan Es'ad eş-Şidyâk'ın Mârûnî mezhebinden Protestan mezhebine geçişi dolayısıyla Mârûnîler'in kendisine yaptığı işkenceleri, çeşitli hristiyan mezhepleri arasındaki mezhep taassubunun sebep ve neticelerini ele alan önemli bir eserdir. 6. *Mişbâhu't-tâlib fi Bahşı'l-meâlîb* (Beyrut 1854). Cermânûs Ferhâd'ın (ö. 1732) gramere dair *Bahşü'l-meâlîb* adlı eserinin şerhi olup bunun kullanışına dair bir de *Miftâhu'l-Mişbâh*'i vardır (Beyrut 1868). Bu son çalışmanın baş tarafından bir bölümü Türkçe'ye tercüme edilmiştir ("Miftâhu'l-Mişbâh", *Mekteb*, 1312 h./1310 r., sy. XIX, s. 299-300, sy. XXIII, s. 449-451).

Bunlardan başka Butrus el-Bustânî'nin kendi çıkardığı gazete ve dergilerde neşredilen makaleleri, bazı tercümeleri ve muhtelif konferansları kitap halinde yayımlanmıştır (bk. Serkis, I, 558-559).

Brockelmann *er-Resâ'ilü'l-'aşriyye*, *Cevâhirü'l-edeb* ve *Üdebâ'ü'l-'Arab* adlı kitapları yanlış olarak Butrus el-Bustânî'ye nisbet etmektedir (GAL Suppl.,

Butrus
b. Bûlus
el-Bustânî

II, 768). İlk iki eser yine Butrus el-Bustânî diye tanınan Butrus b. Yûsuf el-Bustânî'ye (ö. 1933; bk. Ziriklî, II, 59; Kehhâle, *el-Müstedrek*, s. 151), üçüncü eser Butrus b. Süleyman el-Bustânî'ye (ö. 1969; bk. Ziriklî, II, 59; Kehhâle, *el-Müstedrek*, s. 151) aittir.

Yûsuf K. Hürî, Butrus el-Bustânî'nin hayatı, eserleri ve *el-Cinân* dergisiyle ilgili olarak Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde bir doktora tezi yapmış (1976) ve bu çalışma çerçevesinde adı geçen derginin indeksini hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Bustânî, *DM*, I, 1-8; VII, 589-608; Yûsuf Nû'mân Ma'lûf, *Hizânetü'l-eyyâm fî terâcimi'l-izâm*, New York 1899, s. 152-153; C. Zeydan, *Meşâhîrü's-şarık*, Kahire 1902, II, 24-31; a.mlf., *Âdâb*, II, 632-633; Şâkir el-Hürî, *Mecma'ü'l-meserrât*, Beyrut 1908, s. 114-115; Philip Dî Tarrâzî, *Târîhu's-şahâfeti'l-'Arabîyye*, Beyrut 1913, I, 89-92; Serkis, *Mu'cem*, I, 557-559; Fuâd el-Bustânî, *el-Mu'allim Butrus el-Bustânî*, Beyrut 1929; Brockelmann, *GAL*, II, 495; *Suppl.*, II, 767-768; a.mlf., "Bustânî", *IA*, II, 824; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IV, 48-49; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 151; Ömer Ferruh, *el-Minhâc fî'l-edebî'l-'Arabî ve târîhi*, Beyrut 1959, III, 300-301; Ronart, *CEAC*, s. 105-106; Mihâil Savaya, *el-Mu'allim Butrus el-Bustânî*, Beyrut 1963; M. el-Bustânî, *es-Selsebil*, Cüney 1968, s. 142-148; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî neş'etühû ve tetavvûruh*, Kahire 1968, II, 711-716; Enîs el-Makdisî, *el-Fünûnû'l-edebîyye ve a'lâmühâ*, Beyrut 1980, s. 183-222; *Sixteenth Research Report 1975-1980* (haz. American University of Beirut), Beirut 1980, s. 73; Ma'a'l-Mektebe, s. 18; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), II, 58-59; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal age: 1798-1939*, Cambridge 1984, s. 99-102; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mucez fî'l-edebî'l-'Arabî ve târîhi*, Beyrut 1985, IV, 113-133; Enver el-Cündî, *Tarih Boyunca Emperyalizmin Saldırlarına Karşı İslâm* (trc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1985, s. 267; John W. Jandora, "Butrus al-Bustânî, Arab Consciousness and Arabic Revival", *MW*, LXXIV/2 (1984), s. 71-84; a.mlf., "al-Bustânî's Dâ'irât al-Ma'ârif", a.e., LXXVI/2 (1986), s. 86-92; A. Hourani, "Bustânî's Encyclopaedia", *Journal of Islamic Studies*, I (1990), s. 111-119; TA, VIII, 477; J. Abdel-Nour, "al-Bustânî, Butrus b. Bölus al-Bustânî", *El² Suppl.* (Fr.), s. 159-160.

ALİ ŞAKİR ERGİN

BUSTÂNÎ, Süleyman b. Hattâr

(سليمان بن خطار البستاني)

(1856-1925)

Lübnanlı politikacı, gazeteci yazar.

Beyrut'un Dibbiye kasabası yakınındaki İbkiştin'de (Bikiştin) doğdu. İlk öğrenimini burada, orta ve yüksek öğrenimini Butrus el-Bustânî'nin Beyrut'ta

ta kurduğu el-Medresetü'l-vataniyye'de tamamladı. Okul çağında Arapça ve Sür-yânice'yi, özel gayretiyle de Türkçe, İngilizce, Fransızca, Yunanca, Almanca, İtalyanca, Farsça, Rusça, Latince, İbrânice ve Sanskritçe'yi öğrendi. Ayrıca matematik, kimya, hukuk, ziraat, ticaret ve sosyoloji ile de ilgilendi. Bir yandan öğretmenlik yaptı, diğer yandan da *el-Cinân* dergisinde ve haftalık *el-Cenne* gazetesinde çalıştı. Bir süre de *el-Cüneyne* gazetesini yönetti. Aynı zamanda Butrus el-Bustânî'nin *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'ine maddeler yazdı. 1876'da Basra'ya gitti. Oradan Bağdat'a geçti; burada ticaret mahkemesi üyesi oldu. Basra ve Bağdat'ta bulunduğu sırada Arabistan'a uzun seyahatler yaptı. Bu seyahatlerinde bedevîlerin örf ve âdetlerini yakından tanıma fırsatı buldu. 1885'te Beyrut'a dönerek *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'i yönetmeye başladı ve 1887'de IX. cildini yayımladı. Bu arada *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'in Türkçe'ye yapılacak tercümelerinin basım iznini almak için gittiği İstanbul'da üç ay kaldı. İzni alıp eseri basmaya başladığı zaman Beyrut sansürünün çıkardığı güçlükler karşısında Mısır'a gitti. 1888'de yeniden seyahate çıkarak Hindistan yoluyla gittiği İran'da, daha sonra da Bağdat'ta ikişer yıl kaldı. Bu vesile ile İran edebiyatını yakından inceleyip öğrenme fırsatı buldu. Bağdat'tan İstanbul'a geçti. Chicago'da açılan bir serginin Türk şubesinin hükümet komiseri yanında görevli olarak Chicago'ya gönderildi (1893). Orada *Şikago Sergisi* adlı Türkçe bir gazete çıkararak yönetimini Ubeydullah Efendi'ye bıraktı ve İstanbul'a döndü. Dönüşünde Irak'ta sulama işlerine dair bir proje hazırlayıp Nâfia Nezâreti'ne sundu. Buradan Mısır'a geçti. Orada bir taraftan ticaretle meşgul olurken diğer taraftan edebî, fıkri ve ilmi faaliyetlerini sürdürdü. *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'in X ve XI. ciltlerini yeğen-

leri Necîb ve Nesîb'le birlikte hazırlayıp yayımladığı gibi *İlyâzetü Hûmîrûs* (1904) ile *İbre ve zikrâ* (1908) adlı eserlerini de yine Mısır'da iken neşretti. II. Mesru-tiyet ilân edilince (1908) hemşehrileri tarafından Beyrut'a davet edilip İttihat ve Terakkî Partisi adayı olarak Meclis-i Meb'ûsan'a Beyrut'tan milletvekili seçildi ve meclisin ikinci başkanı oldu. 1910'da Ayan Meclisi'ne de üye seçilen Süleyman el-Bustânî bu sırada resmî görevlerle Avrupa devletleri nezdinde temas-larda bulundu, görüşmeler yaptı. 1913'te kurulan Said Halim Paşa kabinesinde Tarım, Ticaret, Ziraat, Orman ve Maden nezâretlerine getirildi. Ancak dış politika konularında ve özellikle Osmanlı Devleti'nin o sırada başlamış bulunan I. Dünya Savaşı'na girmesi hususunda İttihatçılar'la anlaşmazlığa düştü. 1914'te istifa ederek siyâsî hayattan çekildi; gözlerinden tedavi olmak için İsviçre'ye gitti ve orada beş yıl kaldı (1914-1919). Ancak tedavi olamadan Mısır'a döndü; 1924'e kadar Mısır'da kaldı. Lübnanlı hemşehrilerinin daveti üzerine tedavi için New York'a gitti; ancak burada iki gözünü de kaybedip münzevi bir hayat yaşadı ve 1925 Haziranı başlarında öldü. Cenazesi Lübnan'a nakledilip doğduğu köyde defnedildi. Hemşehrileri Beyrut'ta Süleyman el-Bustânî için bir anıt yaptırmışlardır.

Eserleri. Süleyman el-Bustânî'nin gazete ve dergilerde çıkan makaleleriyle *Dâ'iretü'l-ma'ârif*'teki maddelerinden başka basılmış başlıca eserleri şunlardır: 1. *İlyâzetü Hûmîrûs*. Yunan şairi Homeros'un ünlü İlyada'sının manzum tercümesi olan bu eserin geniş bir araştırma mahsulü olan 200 sayfalık mukaddimesinde Homeros'un mitolojik bir şahsiyet değil tarihî bir şahsiyet olduğunu ispata çalışır. Arap edebiyatı ile Yunan edebiyatını tarihî tekâmülleri itibarıyla mukayese eder. Değişik lehçelerinin bulunmasına rağmen yaşayan en uzun ömürlü dillerden biri olan Arapça'nın bunu Kur'an'a borçlu olduğunu belirtir. Eser 11.000 beyti aşkın manzum tercümesi, zengin dipnotlar ve indekslerle birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1904). İlyada tercümesi o günkü Arap basınında büyük yankılar uyandırmış, Necîb Mitrî eserle ilgili olarak basında çıkan yazıları *Hedîyyetü'l-İlyâze* adıyla bir kitapta toplayıp yayımlamıştır (Kahire 1905). Atina İlimler Akademisi bu tercümeyi Yunanca'ya çevirip İlyada'nın aslı ile beraber neşret-

Süleyman
b. Hattâr
el-Bustânî